

Д.У. Мирзарайимов,
кичик илмий ходим, ТДИУ хузуридаги ИТМ

САНОАТ ТАРМОҚЛАРИДА КИЧИК КОРХОНАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

В данной статье освещена роль малых промышленных предприятий в экономике. Также, приведены процессы функционирования малых промышленных предприятий как экономической системы, условия и предпосылки их развития. Приведены предложения и рекомендации по решению существующих проблем развития малых промышленных предприятий.

The article highlighted the role of small enterprises in the industrial economy. In addition, as the economic system of small enterprises in the industrial process, the conditions for their development. The development of small industrial enterprises in the existing problems and proposed solutions and recommendations.

Калитли сўзлар: *Кичик саноат корхоналари, бозор конъюнктуралари, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, инвестиция, ривожлантириш фондлари, технология, ташкилий институционал муҳит.*

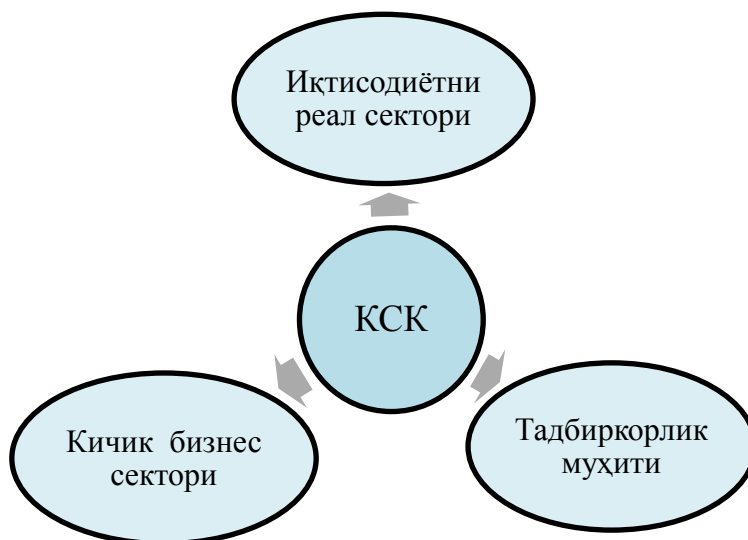
Бугунги кунда кичик саноат корхоналари кўпчилик саноати ривожланган мамлакатлар иқтисодиётининг ажралмас қисмидир. Улар бандликни таъминлаш, рақобат муҳитини шакллантириш, инновацион фаолликни ошириш, ижтимоий тенгсизликни юмшатиш, йирик бизнеснинг фойдаланилмаётган ресурсларини ишлаб чиқариш жараёнларига жалб қилиш, аҳолининг ўзгариб боровчи талабларини таъминлаш, янги бозорларга чиқиш каби қатор ижтимоий-иқтисодий вазифаларни бажаради.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг тез ўзгариб турадиган бозор талабларига жавоб беришини таъминлайдиган замонавий тузилмаларни шакллантиришда янги иш ўринларини ташкил қилишда ва аҳоли даромадларини оширишда қанчалик ўта муҳим роль уйнашини албатта чуқур англашимиз зарур” [1].

Охириги 50 йилликда индустриал ва саноатлашаётган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатдики, кичик саноат корхоналари мамлакат иқтисодиётида жуда муҳим роль ўйнайди ва иқтисодий ўсишига сезиларли даражада таъсир кўрсатади [2]. XX асрнинг бошларигача бундай корхоналар мамлакатлар иқтисодиётида нисбатан муҳим роль ўйнамаган. Улар техник жиҳатдан етарли даражада таъминлаш ва саноат тармоқларининг йирик корхоналари учун рақобат муҳитини яратиш имконини бермаган, улар кўпинча йирик саноат корхоналари ва монопол капиталнинг аутсайтери ёки инсайтери сифатида намоён бўлган. Саноатлашиш жараёни ва бозор иқтисодиётининг амал қилиши саноат тармоқларида йирик корхоналарга қўшимча сифатида, уларнинг иқтисодий қизиқишларига хизмат қила бошлади. Саноат

тармоқларида кичик корхоналарнинг аҳамияти ортиб бора бошлади. Чунки, ушбу турдаги корхоналар конъюнктура ўзгаришларига нисбатан мослашувчан ҳисобланиб, янги бозорларга осон кириб бора олади.

Кичик саноат корхоналарининг иқтисодиётдаги ўрнини қуйидаги уч вазият орқали аниқлаш мумкин бўлади (1-расм):

1-расм. Кичик саноат корхоналарининг миллий хўжалик таркибида тутган ўрни

Манба: муаллиф томонидан тузилган

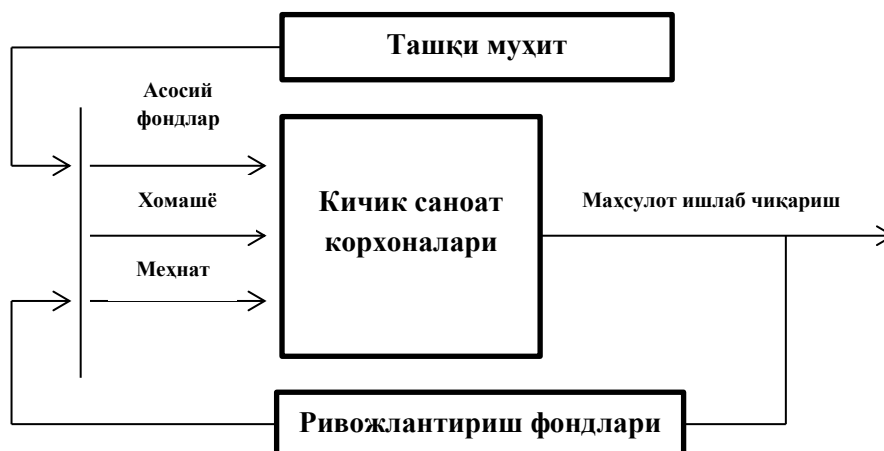
Изоҳ: КСК – кичик саноат корхоналари

- иқтисодиёт реал сектори (саноат) нинг бир қисми сифатида, ўрта ва йирик саноат субъектларидан ташқари;
- кичик бизнеснинг бир қисми;
- тадбиркорликнинг муҳим таркибий қисми (кўпчилик кичик саноат корхоналари кичик бизнесда, жумладан тадбиркорлик соҳасида фаолият олиб боради).

Саноат иқтисодий ўсиши ички бозорда янги товар ва хизматларга нисбатан талабнинг тўла таъминланиши, маҳсулотлар меҳнат сиғимининг пасайиши, рақобат муҳитининг юқори даражада ривожланишига олиб келиб, бу эса йирик ишлаб чиқаришнинг афзалликларини камайтиради ёки нейтраллаштиради. Саноат тармоқларида кичик корхоналарнинг самарали фаолияти кўплаб омилларга, асосан бозор конъюнктураси ва технологияга боғлиқ. Нисбатан кичик бозорларда кичик ва микро даражадаги корхоналарнинг яшовчанлик даражаси кўпроқ бўлади. У ёки бу маҳсулотни ишлаб чиқариш технологиясининг капитал сиғими бу технологияни қўллашнинг мавжуд тўсиқларини яратади.

Кичик саноат корхоналари бозор иқтисодиётининг объекти сифатидаги тизимли ёндашув унинг нисбатан кичик тартибдаги тизим эканлигини, қиёсий жиҳатдан мураккаб бўлмаган ички таркибга эгалигини, ташқи таъсирларга максимал даражада очиклигини, таъсирларга нисбатан юқори даражада мослашувчанлик, тезкорликни намоён қилиши ва конъюнктура параметрларига нисбатан нобарқарорлик хусусиятларини кўрсатиб беради [3].

Ҳар қандай кичик саноат корхоналарини ривожлантиришнинг шарт-шароитлари давлат томонидан қўллаб-қувватлаш институтлари, инвестициялар, ташқи муҳит, жумладан бозор инфратузилмасининг ривожланганлик даражаси, мавжуд бозор институтларининг ҳолати билан узвий боғлиқдир (2-расм).

2-расм. Иқтисодий тизим сифатида кичик саноат корхоналарининг фаолият жараёни

Манба: E.Buhvald, F.Vilensky. Russian model interaction small and large business // Questions of economics. (1999. №12. – P. 5) асосида муаллиф томонидан тузилган.

Бозор институтлари тизимининг ривожланиши жараёнида ташқи муҳитнинг кичик саноат корхоналари фаолиятига салбий таъсири камаяди, нисбатан қулай бизнес муҳити яратилади. Давлат молиявий қўллаб-қувватлашининг мавжуд фондлари, аҳолининг бандлик дастури ва кичик саноат корхоналарини имтиёзли банк орқали кредитлаш институтлари 2-расмда тасвирланганидек, қўшимча ишлаб чиқариш ва меҳнат ресурсларини жалб қилиш имконини беради. Бошқа томондан кичик ва йирик саноат корхоналари ўртасидаги ўзаро алоқалар, уларнинг фаолияти бўйича давлатнинг амалдаги қонунчилик тизими саноатдаги кичик корхоналарни ривожлантиришнинг асосий шарт-шароитларидан биридир.

Кичик саноат корхоналарини ривожлантиришнинг шарт-шароитларини баҳолашда институционал ва инфратузилма омиллари муҳим аҳамият касб этади:

- биринчидан, саноат корхоналари, жумладан кичик саноат корхоналари фаолияти иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан мураккаброқ жараёндир. Бу жараён технологик билим, малакали ишчи кучи, юқори қийматли асбоб-ускуналарни талаб қилади.

- Иккинчидан, кичик саноат корхоналари маҳсулоти иқтисодиётнинг бошқа тармоқ корхоналарига нисбатан юқори фонд ва материал сиғимига эга. Кичик саноат корхоналарининг рентабеллик даражаси паст бўлса, уларнинг рақобат муҳитида фаолият юрита олиш даражаси қийин бўлади. Айнан шунинг учун ҳам кичик саноат корхоналарини давлат томонидан комплекс қўллаб-

қувватлаш бозор инфратузилмаларининг ривожланиши шароитида улар самарали фаолият юритишини таъминлайди [4].

Йирик саноат корхоналари шаклланишининг мавжуд манбаларидан бири – бу амортизация ажратмаларидир. Кичик саноат корхоналарида эса бу манба сезиларли роль ўйнамайди, чунки бу турдаги корхоналарнинг асосий фондлар қиймати унчалик юқори бўлмайди. Кичик саноат корхоналари билан қуйидаги аниқ бир тенденция кузатилади: улар фаолиятидаги қулай шарт-шароитлар қанчалик юқори бўлса, корхоналарнинг фойдаси юқори ва шунга мос равишда уларнинг ривожланиш суръати шунчалик тез бўлади.

Кичик бизнес объектлари, хусусан, кичик саноат корхоналарини бозор иқтисодиётининг бошқа объектлари билан бир-хиллаштириш (идентификациялаш) у ёки бу мамлакатнинг амалдаги қонунчилиги асосида амалга оширилади. Кичик саноат корхоналари объектларини баҳолашда иқтисодий объектлар чегараларини етарлича тўғри белгилаш имконини берувчи миқдорий ёндашувдан фойдаланилади. Сифат жиҳатдан таҳлилда эса кичик саноат корхоналарининг бозор иқтисодиёти объекти сифатида сифат тавсифидан фойдаланилади [5].

Қуйида бозор иқтисодиётининг объекти сифатида кичик саноат корхоналарини аниқлаш ва баҳолашнинг миқдорий ва сифатли ёндашувларини кўриб чиқамиз.

Миқдорий ёндашув. Дунёнинг барча мамлакатларида корхоналарни кичик саноат корхоналарига киритишнинг универсал мезони уларнинг иш ўринлари сони бўлиб, турли давлатларда уларнинг ўз мезонлари бўйича турлича ҳисобланади. Кўпчилик мамлакатларда кичик саноат корхоналарини аниқлашнинг қўшимча мезонлари сифатида савдо айланмаси қиймати ва мавжуд мулк қиймати олинади (1-жадвал).

1-жадвал

Хитой ва Россияда кичик саноат корхоналарини аниқлаш мезонлари

Кўрсаткичлар	Хитой			Россияда кичик саноат корхоналари	Евроиттифок мамлакатларида кичик саноат корхоналари
	Йирик саноат корхоналар	Ўртача саноат корхоналар	Кичик саноат корхоналар		
1	2	3	4	5	6
Ишчилар сони, киши	≥2000	300-2000	<300	<100	<50
Товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш, млн. юан	≥300 (млн. юан)	30-300 (млн. юан)	<30 (млн. юан)	-	<4 (млн. евро)
Умумий фонди, млн. юан	≥400 (млн. юан)	40-400 (млн. юан)	<40 (млн. юан)	-	<2 (млн. евро)

Манба: Федеральный закон “О государственной поддержке малого предпринимательства в Российской Федерации”. №88-ФЗ от 14 июня 1995 г. Метод разграничения больших, средних и малых предприятий в Китае / Государственный

статистический документ №17. – Пекин, Департамент статистики Китая, 2003. Mesoeconomics transitional periods: markets, branches, enterprises. / Redaction G.B.Kleyner. – M. Science, 2010.

Изоҳ: Умумий фонд ўз ичига асосий ва айланма ишлаб чиқариш фондларини олади.

1 юан = 0,1497 АҚШ долл.; 1 евро = 1,1147 АҚШ долл. (Европа Марказий банки, 05.09.2016).

Россия ва Хитой иқтисодиётида кичик саноат корхоналарини аниқлашнинг қиёсий мезонлари шуни кўрсатадики, мамлакатнинг иқтисодиёт кўлами, аҳоли сони каби қатор хусусиятлар саноатдаги кичик корхоналарни ишчилар сони орқали аниқлаш мезонларига таъсир кўрсатади. Хитой кичик саноат корхоналарини аниқлашнинг мезонлари бўйича бундай корхоналарнинг ишчилари сони Россияга нисбатан 3 баробар ортиқ кўрсаткичга эга. Хитойда саноат корхоналари йирик, ўртача ва кичик саноат корхоналарига ажратилса, Россияда фақат йирик ва кичик саноат корхоналарига ажратилади. Евроиттифоқ мамлакатларида эса асосан ўртача ва кичик саноат корхоналарига ажратилади. Хитой ва Евроиттифоқ мамлакатларида саноатда кичик корхоналарни аниқлаш мезонлари, бу соҳадаги амалдаги қонунчилик тизими нисбатан ўхшаш ҳисобланади.

Евроиттифоқ мамлакатлари саноатида фаолият юритаётган жами корхоналарнинг 99% да ишчилар сони 250 кишидан ошмайди. Шунинг учун ҳам улар асосан ўртача ва кичик саноат корхоналарига киритилади. Ушбу 99% корхоналарнинг фақатгина 1% қисми ўртача корхоналар ташкил қилса, қолган 98% ни кичик саноат корхоналари ташкил қилади [6].

Сифат жиҳатдан ёндашув. Бу ёндашув жуда кам, асосан назарий тадқиқотларда қўлланилади. Амалиётда кичик саноат корхоналарини аниқлаш ва баҳолашда сифат жиҳатдан ёндашув қўлланилмайди, кўп ҳолларда бу ёндашув миқдорий ёндашув билан биргаликда қўлланилади. Саноатда кичик корхоналарни аниқлаш ва баҳолашнинг сифат жиҳатдан ёндашуви қуйидаги белгилар асосида олиб борилади:

- нисбатан унчалик кўп бўлмаган маҳсулотлар ишлаб чиқариш (технология, хизматлар ва ноу-хау);

- ресурслар ва қувватларнинг чекланганлиги (капитал, инсон ресурслари ва бошқалар);

- бошқарув тизимининг паст даражада ривожланганлиги, бошқарув процедуралари ва технологияларнинг нисбатан соддалиги.

- менежментнинг тизимлаштирилмаганлиги, бошқарув аппаратида ва унга бўйсунувчи ходимлар орасида нисбатан кучли қариндошчиликнинг мавжудлиги ва бошқалар.

Кичик саноат корхоналарини ривожлантиришнинг шарт-шароитлари аввало мазкур соҳа бўйича мамлакатдаги амалдаги қонунчилик тизими, инфратузилма, ривожлантириш фондлари каби қатор институтлар асосида шаклланади. Ушбу институтларнинг ташкил топиши ва шаклланиши мамлакатларнинг кичик саноат корхоналари хусусиятлари ва тавсифланишига боғлиқ бўлади (2-жадвал).

2-жадвал

Кичик саноат корхоналарининг асосий хусусиятлари

Хусусиятлар	Хусусиятлар тавсифи
1	2
Тизимли хоссаси	Кучли мослашувчанлик, ҳаракатчанлик. Таркибини ташкилий шаклини тез ўзгартириш қобилиятига эга.
Ҳажми	Ҳажм жиҳатдан кичик.
Ассортимент	Унчалик катта эмас. Эҳтиёткорона режалаштирилган ва баланслаштирилган ассортимент сиёсатининг мавжуд эмаслиги.
Молиялаштириш	Молиявий ресурслар билан тўлиқ даражада таъминланмаган.
Нарх белгилаш	Нарх сиёсатини ишлаб чиқишда мураккаб стратегиялардан фойдаланилмайди. Нарх фақатгина таннарх асосида шаклланади.
Бозор билан муносабат	Бозорлар бўйича назорат мавжуд эмас. Талаб ўзгаишларига осонлик билан мослашади.
Қарорлар қабул қилиш	Қарорлар бир киши томонидан унинг шахсий сифатларидан келиб чиқиб қабул қилинади.
Менежмент	Кучсиз. Амалда стратегик бошқарув мавжуд эмас.

Манба: Egorova N.E. Mayn E.R. *Small business in Russia: economic analyze and model.* – M. CEMI RAN, ISEPN RAN, 1997. – P. 5.

Бугунги кунда кўпчилик ривожланган ва ривожланаётган давлатларда кичик саноат корхоналарини ривожлантиришнинг шарт-шароитларини яхшилаш бўйича давлатлар олдида турган қатор муаммолар асосан қуйидаги механизмлар асосида ҳал этилмоқда:

- Солиқ сиёсатининг кичик саноат корхоналарини солиққа тортиш бўйича рағбатлантирувчи механизмлари (солиқ юкининг пасайтирилиши, янги ташкил қилинган корхоналарнинг 1-2 йилга даромад солиғидан озод қилиниши ва бошқалар);

- либерал кредит сиёсати (кредит фоиз ставкаларининг пасайтирилиши);

- давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш (махсус фондлар);

- қулай инфратузилманинг яратилиши;

- саноатдаги кичик корхоналар фаолитини рағбатлантирувчи инвестицион сиёсат;

- ташкилий институционал муҳит (меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими, кичик саноат корхоналарини рўйхатга олишнинг регламентланган таркибий тузилишлари) ва бошқалар;

Европа мамлакатларида ўтказилган кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кичик саноат корхоналарига киритилган инвестициялар ва корхонанинг даромадлари ўртасида кучли регрессион боғлиқлик мавжуд бўлиб, бу ўз навбатида саноатдаги кичик корхоналарни давлат томонидан манзилли молиялаш механизми ушбу корхоналарни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Давлат томонидан кичик саноат корхоналарига йўналтирилаётган инвестициялар мультипликатив самара кўрсатиб, ялпи ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқарилишига сезиларли даражада таъсир кўрсатади.

Кичик саноат корхоналарини ривожлантиришнинг оптимал шарт-шароитларини яратиш ва саноатдаги кичик корхоналарни ривожлантириш учун қуйидагиларни тақлиф қилишимиз мумкин:

- кичик саноат корхоналарини ривожлантиришда технопарклар тузилмаси элементларини қўллаш;
- хорижий инвесторлар учун қулай институционал муҳитни яратиш;
- саноатдаги кичик корхоналарнинг кичик саноат зоналаридаги фаолиятини рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш;
- саноатдаги кичик корхоналар ўртасида давлат буюртмаларининг жойлаштирилиши, “кичик саноат корхоналари ва давлат буюртмасининг тузилмавий ойнаси” тамойилидан оптимал фойдаланиш;
- банклар томонидан ушбу турдаги корхоналарни кредитлаш механизмларининг корхоналар самарадорлиги инобатга олинган ҳолда махсус соддалаштирилиши;
- саноат бизнес инкубаторлари шаклида кичик ва йирик саноат корхоналари ўртасида кооперацион алоқаларни ўрнатиш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. 2011 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисоди яқунлари ва 2012 йилга мўлжалланган энг муҳим устивор йўналишларга бағишланган 2012 йил 20 январ куни Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамасининг Мажлисидаги маърузасидан. //Халқ сўзи, 21-январь 2012 й.
2. Egorova N.E. Mayn E.R. Small business in Russia: economic analyze and model. – М. СЕМИ РАН, ISEPN RAN, 1997. – Р. 7.
3. Egorova N.E. Model of activity small enterprise, function in economic symbiosis with large industrial object // Economics and mathematical methods. 1999. №2. – Р. 4.
4. Тореев В.Б. Малое предпринимательство, особенности развития // Особенности регионального России. – М. ЦЕМИ РАН – 2005. – С. 9.
5. Колесников А., Колесникова Л. Малый и средний бизнес: эволюция понятий и проблема определения // Вопросы экономики. – 1996. - №7. – С. 45.
6. Mesoeconomics transitional periods: markets, branches, enterprises. / Redaction G.B.Kleyner. – М. Science, 2010. – Р. 11.